



**ΕΘΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ**

ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΑΪΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

1. Σύντομη παρουσίαση του στοιχείου ΑΪλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

α. Με ποιο όνομα αναγνωρίζεται το στοιχείο από τους φορείς του:

Κοινοτική διαχείριση του νερού στον Τόρνο Ευρυτανίας.

β. Άλλη/-ες ονομασία/ες:

Διαχείριση φυσικών πόρων ως κοινών αγαθών. Άρδευση και ύδρευση ορεινών κοινοτήτων.

γ. Σύντομη Περιγραφή:

Το πλούσιο υδρογραφικό δίκτυο των φυσικών πηγών και των ορεινών ρεμάτων στις βορειοανατολικές πλαγιές του Παναιτωλικού Όρους αξιοποιείται για αιώνες από τους κατοίκους της κοινότητας Τόρνου, διαμορφώνοντας ένα αειφορικό και αυτοδιαχειριζόμενο σύστημα άρδευσης των αγροτικών γαιών, που εκτείνονται σε αναβαθμίδες (πεζούλες) και εγγυώνται τη διατροφική επάρκεια των γενεών διαχρονικά.

δ. Πεδίο ΑΪλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

- ☐ προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις
- ☐ επιτελεστικές τέχνες
- ☐ κοινωνικές πρακτικές-τελετουργίες-εορταστικές εκδηλώσεις

Χ γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν (π.χ. πρακτικές για τη διαχείριση των φυσικών πόρων, όπως το νερό κ.ά.).

- ☐ τεχνογνωσία που συνδέεται με την παραδοσιακή χειροτεχνία
- ☐ άλλο

ε. Περιοχή όπου απαντά το στοιχείο:

Η ορεινή κοινότητα Τόρνου Ευρυτανίας εντάσσεται στον γεωφυσικό χώρο της λεκάνης απορροής των ορεινών ρεμάτων Τορνιώτικο και Προυσιώτικο, που, σχηματίζοντας φαραγγώδεις διαδρομές, καταλήγουν στο φαράγγι του Κρικελοπόταμου και από εκεί στον Τρικεριώτη ποταμό, εκβάλλοντας στην τεχνητή λίμνη Κρεμαστών στην Ευρυτανία.

στ. Λέξεις-κλειδιά (50 λέξεις):

Βιωματική αειφορία, οικοδυναμική, κοινοτική διαχείριση φυσικών πόρων, υδρολογικό δίκτυο, άυλη πολιτιστική κληρονομιά, κοινοτισμός, αυτοδιαχείριση, αυτάρκεια.

2. Ταυτότητα του φορέα του στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

α. Ποιος/-οι είναι φορέας/-είς του στοιχείου;

Οι μόνιμοι κάτοικοι της ορεινής κοινότητας.

β. Στοιχεία Επικοινωνίας

Όνομα Φορέα: Κοινότητα Τόρνου Ευρυτανίας

Διεύθυνση: Δημοτική Ενότητα Προυσού, Τόρνος, ΤΚ: 36100

url/ siteweb: <https://www.facebook.com/groups/202276634531649/?ref=share>

γ. Περαιτέρω πληροφορίες για το στοιχείο:

Αρμόδια πρόσωπα

1. Όνομα: Κλέων Ρίζος

Ιδιότητα: κάτοικος Τόρνου, ελεύθερος επαγγελματίας.

e-mail: kleonrizos@gmail.com

2. Όνομα: Παναγιώτης Παλαιός

Ιδιότητα: κάτοικος Τόρνου, μελισσοκόμος, φυσιοδίφης.

e-mail: panospaleos@gmail.com

3. Αναλυτική περιγραφή του στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, όπως απαντά σήμερα

Η ορεινή κοινότητα του Τόρνου διατηρεί τα φυσικά και ανθρωπογενή χαρακτηριστικά της σε πείσμα της εγκατάλειψης, που για δεκαετίες καταγράφεται στις ορεινές πινδικές κοινότητες της Ελλάδας. Τα βιοκλιματικά δεδομένα, οι γεωλογικοί σχηματισμοί και τα εκτεταμένα δάση, παραμένοντας αδιατάρακτα, εγγυώνται την παροχή του νερού στην πορεία των αιώνων. Η κοινότητα έχει μια μακραίωνη ιστορία γεωργοκτηνοτροφίας, όπως και οι υπόλοιπες κοινότητες της νότιας απόληξης της οροσειράς της Πίνδου. Οι κάτοικοι διαισθανόμενοι και σεβόμενοι τα όρια του νερού και των εδαφών ως φυσικών πόρων έχουν διαμορφώσει τη γη γύρω από τις κατοικίες τους σε αναβαθμίδες μικρών καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Οι μικρές ιδιοκτησίες συντηρούσαν τα ορεινά νοικοκυριά παρά τη μικρή χρονικά καλλιεργητική περίοδο, καθώς προμηθεύονταν από αυτές τα όσπρια, τα δημητριακά, τα λαχανικά τους και επιπλέον φρούτα και κρασί. Απαραίτητη προϋπόθεση η ορθολογική χρήση των νερών, που εκ περιτροπής διοχετεύονταν στις σπαρμένες αναβαθμίδες, μέσα από ένα δίκτυο δεξαμενών και αυλακιών, που όλοι μαζί συντηρούσαν και διατηρούσαν. Η σύνθεση και οι κλίσεις των εδαφών διαμόρφωσαν και τις επιλογές τους. Με τα ίδια τα υλικά που τους έδινε ο φυσικός τους χώρος χτίσανε τις ξερολιθιές, τις δεξαμενές του νερού, τα υποστηρικτικά έργα, τα γεφύρια, τα μαντάνια και τον νερόμυλο του χωριού. Η διατήρηση αυτού του δικτύου άρδευσης, ύδρευσης και υδροκίνητης υποστήριξης του γεωργικού παραγωγικού κύκλου είναι ένα συλλογικό έργο στο οποίο κάθε οικογένεια συμβάλλει

αναλογικά. Καταστροφή υπέστη το σύστημα, όταν ο φασιστικός στρατός κατοχής (1944), πυρπόλησε το μαντάνι και τον νερόμυλο. Παρά την πληθυσμιακή συρρίκνωση της κοινότητας, ιδιαίτερα κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν τον εμφύλιο πόλεμο και τις υποχρεωτικές εκκενώσεις των οικισμών, καθώς και το κύμα αστυφιλίας που ακολούθησε, οι υποδομές άρδευσης παραμένουν ενεργές χάρη στον σεβασμό που επιδεικνύουν ακόμα και σήμερα οι μόνιμοι κάτοικοι. Με επιμονή και ιδιαίτερη επιμέλεια σε όλη τη διάρκεια του χρόνου επιβλέπουν το δίκτυο, επιδιορθώνουν φθορές από κατολισθήσεις, πτώσεις δένδρων, απότομες κατεβασιές, κ.α., καθαρίζουν τα αυλάκια και συντηρούν τις δεξαμενές και τις αναβαθμίδες, έτσι που το πατροπαράδοτο σύστημα άρδευσης των αναβαθμίδων να λειτουργεί και να αποδίδει σε όλα τα επίπεδα των καλλιεργήσιμων εκτάσεων.

4. Χώρος, εγκαταστάσεις και εξοπλισμός που συνδέονται με την επιτέλεση/ άσκηση του στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η πηγή-νερομάνα- βρίσκεται στο υψηλότερο υψομετρικά σημείο του δικτύου, όπως φαίνεται και στο σκαρίφημα που παρατίθεται, και από εκεί ακολουθεί το ρέμα παραπλεύρως των καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Κάθε ιδιοκτήτης καλλιεργητής μεριμνά για τη συντήρηση των τμημάτων που αναλογούν στην ιδιοκτησία του και των δεξαμενών που διατηρεί για αποθήκευση νερού ως αποθεματικό. Τα κοινόχρηστα σημεία του δικτύου που συνδέουν τις ιδιοκτησίες ανά γειτονιά συντηρούνται από την ομάδα των κατοίκων που μεριμνά για αυτά. Το ίδιο και οι κρήνες κάθε γειτονιάς, αλλά και οι καταρράκτες και οι γεφυρώσεις, χαίρουν του κοινοτικού ενδιαφέροντος και της μέριμνας, ώστε να τις απολαμβάνουν όλοι από κοινού. Όπως ακριβώς για τον ναό του χωριού αισθάνονται και πράττουν συλλογικά, έτσι και για τις βρύσες στη Μεγάλη Βρύση και στις γειτονιές του Τόρνου. Η κοινή συνείδηση ορίζει και τις πρακτικές τους, έτσι που το σύστημα λειτουργεί προς όφελος του συνόλου.

5. Προϊόντα ή εν γένει υλικά αντικείμενα που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της επιτέλεσης/άσκησης του στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Οι κρήνες με τις πέτρινες γούρνες τους, οι λιθόχτιστες δεξαμενές νερού, τα πετρογέφυρα και ο πετρόχτιστος νερόμυλος συνθέτουν την κοινή τους κληρονομιά. Ο

νερόμυλος ανακατασκευάστηκε το 2008 και τέθηκε σε επαναλειτουργία με φροντίδα των μόνιμων κατοίκων. Το ίδιο μεριμνούν και διατηρούν και τις χειροποίητες και με τοπικά υλικά γεφυρώσεις και το δίκτυο των μονοπατιών που συνδέουν όλες τις κοινοτικές υποδομές και τις γειτονιές του χωριού. Τα κτήματα στις αναβαθμίδες διατηρούνται και καλλιεργούνται από τις οικογένειες που παραμένουν όλο τον χρόνο στο χωριό ως μόνιμοι κάτοικοι.

6. Ιστορικά στοιχεία για το στοιχείο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η ιστορική πορεία της κοινότητας του Τόρνου είναι συνυφασμένη με την ιστορία της ανθρώπινης κατοίκησης στην ευρύτερη περιοχή. Αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή Αϊ-Σώστης Μικρού Χωριού Χελιδόνας τοποθετούν την πρώτη κατοίκηση στην ευρύτερη ορεινή ζώνη στη νεολιθική εποχή. Η γραπτή τεκμηρίωση για την πληθυσμιακή άνθηση στα γύρω βουνά και τη σύνδεσή της με τη μεγάλη κτηνοτροφική παράδοση και την οικονομία της αντλείται από τα χειρόγραφα της Ιεράς Μονής Προυσού, που ως μνημείο βυζαντινής τέχνης και θρησκευτικής παράδοσης στήριξε την ύπαρξή της, όπως και την ανασυγκρότησή της, μετά την καταστροφή της από τα γερμανικά στρατεύματα Κατοχής, στις ορεινές κοινότητες που την περιβάλλουν. Ο Τόρνος συνδέεται όχι μόνο πολιτιστικά με τη μονή, αλλά και οικονομικά, καθώς μεγάλη δασική έκταση στα όρια της κοινότητας υπάγεται στη διαχείριση της μονής και το ιστορικό μονοπάτι των προσκυνητών που συνέδεε τη μονή με το Θέρμο και την Αιτωλοακαρνανία διέρχεται από τα όρια του Τόρνου. Η ιστορική αυτή διαδρομή συνδέεται και με το μνημείο της Μαύρης Σπηλιάς, αλλά και με τη φυσική οχυρωματική θέση της Αποκλείστρας, που υπήρξε καταφύγιο για χιλιάδες αμάχους κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Εθνικής Παλιγγενεσίας του 1821.

7. Η σημασία του στοιχείου της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς σήμερα

α. Ποια είναι η σημασία του στοιχείου Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς για τα μέλη της κοινότητας/τους φορείς του;

Οι Τορνιώτες συμμερίζονται στο σύνολό τους τις πολλαπλές αξίες της παραδοσιακής διαχείρισης του νερού στον Τόρνο, είτε διαμένουν μόνιμα στο χωριό είτε όχι. Υπάρχει ένας αριθμός Τορνιωτών της διασποράς που διατηρούν σπίτι στο χωριό και περνούν μέρος των διακοπών τους εκεί. Οι κάτοικοι αυτοί συμμερίζονται τους

αγώνες των μόνιμων κατοίκων για τη διατήρηση του συστήματος διαχείρισης του νερού, καθώς έχουν διαπιστώσει τις ζημιές που καταγράφονται, τόσο σε αναβαθμίδες που έχουν εγκαταλειφθεί καλλιεργητικά, όσο και στις κοινοτικές υποδομές των δρόμων πρόσβασης και των μονοπατιών από την ανεξέλεγκτη διέλευση των νερών και των ρεμάτων κατά τη μακρά χειμερινή περίοδο και τις απότομες αυξομειώσεις στις παροχές των ρεμάτων. Η αποψίλωση των ορεινών κοινοτήτων από ενεργό πληθυσμό και η απουσία πρωτογενούς παραγωγικής διαδικασίας, κτηνοτροφίας και δασοκομίας, έχει κρίσιμες για την επιβίωση των κοινοτήτων συνέπειες. Τα δασικά οικοσυστήματα που δεν τα διαχειριζόμαστε με ήπιες αγροδασικές δραστηριότητες, όπως αιώνες πριν, κινδυνεύουν από την συγκέντρωση δασικής βιομάζας. Οι κλιματικές αλλαγές των τελευταίων χρόνων καταγράφουν ακραία καιρικά φαινόμενα παρατεταμένης ανομβρίας ή αντίθετα ακραίας βροχόπτωσης. Τα φαινόμενα αυτά σε συνδυασμό με τη μακρά ξηροθερμική περίοδο ανεβάζουν τον δείκτη εκδήλωσης δασικών πυρκαγιών και απειλούν τα αρχέγονα δάση των απομακρυσμένων ορεινών περιοχών. Τα δεδομένα αυτά κάνουν όλο και πιο επιτακτική την ανάγκη ολιστικής διαχείρισης του δασικού μας πλούτου, καθώς αποτελεί εγγύηση και για τον υδρολογικό κύκλο και για την ποιότητα των υδάτων στην ορεινή Ελλάδα. Η διατήρηση της ποιότητας των υδάτων αποτελεί εθνική προτεραιότητα και περιγράφεται στα νομικά κείμενα του Εθνικού Σχεδίου για τα Ύδατα, σύμφωνα με την Οδηγία 2000/60/EK για τα Νερά αλλά και τις επιταγές για ποιότητα ζωής του Συντάγματος των Ελλήνων. Η κοινότητα συμμετείχε στο σύνολό της στην προετοιμασία της εγγραφής του τρόπου διαχείρισης των νερών της στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, αισθανόμενη το ευεργέτημα της φύσης και έχοντας συνείδηση του χρέους της για τις επόμενες γενεές.

β. Ποια είναι η σημασία του στοιχείου της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς για τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία;

Η κοινότητα του Τόρνου στο σύνολό της αποτελεί τοπίο συλλογικής ταυτότητας (ethnoscape) και αγροτικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Το έντονο ορεινό ανάγλυφο, το πλούσιο υδρολογικό δίκτυο και οι παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων δημιούργησαν ένα μοναδικό μωσαϊκό τοπίων υψηλής αξίας (multifunctional landscapes). Η διατήρηση και η αξιοποίηση του κοινοτικού συστήματος άρδευσης του Τόρνου εγγυάται τη βιωσιμότητα του ορεινού αγροτικού χώρου. Η σημασία του

δεν παραμένει τοπική, αλλά ξεπερνά τα όρια του ελληνικού ορεινού χώρου, καθώς σε επίπεδο μεσογειακής λεκάνης η διαχείριση των υδάτων αποτελεί ζωτικής σημασίας στόχο, με δεδομένη την απειλή της λειψυδρίας λόγω των επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης.

γ. Συμμετείχε και πώς η κοινότητα στην προετοιμασία της εγγραφής του στοιχείου της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας;

Η συμμετοχή της τοπικής κοινότητας είναι διαρκής, τόσο μέσω της έμπρακτης διατήρησης και συντήρησης του αρδευτικού δικτύου, όσο και μέσω της υποστήριξης των δράσεων ανάδειξης του μέσω της φιλοξενίας ομάδων φοιτητών, εκπαιδευτικών, περιηγητών, πεζοπορικών ομάδων, κ.λπ. Η προετοιμασία και το αίτημα εγγραφής του κοινοτικού συστήματος άρδευσης στο Εθνικό μας Ευρετήριο έρχεται ως φυσική συνέχεια αυτής της κοινής προσπάθειας.

8. Διαφύλαξη/ανάδειξη του στοιχείου της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

α. Πώς μεταδίδεται το στοιχείο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς στις νεότερες γενιές σήμερα;

Καθώς πρόκειται για μια διαρκή και καθημερινή πρακτική βιωματικής αειφορίας, η μετάβαση στον χρόνο είναι διαγενεακή και αφορά την έμπρακτη γνώση, τόσο από τις γυναίκες όσο και από τους άνδρες της κοινότητας, που διδάσκεται στους νεότερους μέσω άτυπης, αλλά ισχυρής μαθητείας. Στον Τόρνο και στο δίκτυο των μονοπατιών του που διατηρούνται στηρίζοντας το αρδευτικό δίκτυο εφαρμόζονται εκπαιδευτικά προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης για την αειφορία, με εκπαιδευτικούς από όλη την Ελλάδα και όλων των βαθμίδων, εκπαιδευτικούς περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Erasmus+, με διεθνείς συμμετοχές στο Πρόγραμμα AGROMM και αντίστοιχα προγράμματα επιμόρφωσης στην ορεινή αγροδασοπονία (agroforestry) από το συνεργαζόμενο Εργαστήριο Αγροδασοπονίας και Δασικής Εδαφολογίας του Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Φυσικού Περιβάλλοντος του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών στο Καρπενήσι.

β. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης του στοιχείου της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς που έχουν ληφθεί στο παρελθόν ή που εφαρμόζονται σήμερα (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

Η καθημερινή διαβίωση στο γεωφυσικό ανάγλυφο του Τόρνου επιβάλλει στους κατοίκους τη συνεχή διαφύλαξη και συντήρηση του συστήματος διαχείρισης των γαιών και του νερού. Αυτή ακριβώς η ιδιομορφία είναι που οδήγησε την εκπαιδευτική ομάδα του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καρπενησίου, από το 2007, να επιλέξει τον Τόρνο ως πεδίο περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα προγράμματα που προσφέρει και υλοποιεί κάθε χρόνο με μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από όλη την Ελλάδα.

Η άοκη και σε εθελοντική βάση υποστήριξη των μόνιμων κατοίκων του Τόρνου στη διαρκώς αυξανόμενη επισκεψιμότητα των απλών περιηγητών και των στοχευμένων επισκεπτών των υδάτινων μονοπατιών του Τόρνου, σε όλη τη διάρκεια του έτους, συγκινεί κάθε φιλοξενούμενο. Ο Πεζοπορικός και Φυσιοδιφικός Σύλλογος Καρπενησίου στηρίζει τη διαρκή προσπάθεια συντήρησης των μονοπατιών, αλλά και των αλωνιών που βρίσκονται διάσπαρτα στη δασική ζώνη του χωριού, που πριν λίγες μόνο δεκαετίες καλλιεργούνταν με άνδρες ποικιλίες σιτηρών για τον βιοπορισμό των κατοίκων. Η εθελοντική ομάδα των κατοίκων έτυχε και επίσημης επιβράβευσης, καθώς το Τμήμα Δασοπονίας και Διαχείρισης Φυσικού Περιβάλλοντος απένειμε Βραβείο Εθελοντισμού στον σύλλογο του χωριού και με την υποστήριξή τους το Εργαστήριο Αγροδασοπονίας αξιοποιεί το καλοδιατηρημένο παραδοσιακό αγροδασικό του σύστημα στα διαπανεπιστημιακά ερευνητικά του προγράμματα. Πρόσφατα, πήρε την πρωτοβουλία να το παρουσιάσει και στην υπεύθυνη του προγράμματος GIAHS του Διεθνούς Οργανισμού Τροφίμων (FAO) στην Ελλάδα Αιμιλία Δρούγα με την προοπτική ένταξής του στο παγκόσμιο αυτό δίκτυο για τα σημαντικά συστήματα αγροτικής κληρονομιάς.

γ. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης που προτείνεται να εφαρμοστούν στο μέλλον (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

Οι ενέργειες που αναφέρθηκαν προσβλέπουν στην ανάδειξη και διαφύλαξη του παραδοσιακού συστήματος άρδευσης και καλλιέργειας στις αναβαθμίδες του Τόρνου, με δεδομένες τις πιέσεις από τη διαρκώς φθίνουσα κατοίκηση στην ευρύτερη

περιοχή. Πρόκειται για ένα επιτυχημένο και ζωντανό παράδειγμα βιώσιμης χρήσης των φυσικών πόρων, εδαφών και υδάτων, που αποδεικνύει ότι η επισιτιστική ασφάλεια είναι κοινή υπόθεση και δημόσιο αγαθό. Τόσο η ευρωπαϊκή όσο και η παγκόσμια κοινότητα έχουν θέσει ως στόχο βιωσιμότητας των κοινωνιών την αειφορική και δίκαιη διαχείριση των φυσικών πόρων και την παραγωγή και κατανάλωση σε τοπική κλίμακα, μειώνοντας το περιβαλλοντικό και οικονομικό κόστος της διατροφής (European Strategy Green Deal, Farm to Fork Strategy). Η προβολή και η ανάδειξη των αυτοσυντηρούμενων αναβαθμίδων καλλιέργειας, με τις αγροδασοπονικές πρακτικές και τα πολυλειτουργικά συστήματα δασόκηπων και κτηνοτροφίας που υποστηρίζει η κοινότητα του Τόρνου μέσω του αυτοδιαχειριζόμενου συστήματος άρδευσης, αποτελούν μια έμπρακτη και επιτυχημένη απάντηση στα σύγχρονα περιβαλλοντικά και αγροτικά διλήμματα.

9. ΒασικήΒιβλιογραφία

- Appadurai, A. (1991). Global ethnoscares: Notes and queries for a transnational Anthropology. In R. Fox (ed), *Recapturing Anthropology. Working in the present*(pp. 191-210). School of American Research Press.
- Γκιόλια,Μ. (1986). *Συμβολή στην Ιστορία του κοινωνικού και πολιτισμικού χώρου της Ευρυτανίας και των Αγράφων κατά την Τουρκοκρατία*. Εταιρεία Ευρυτάνων Επιστημόνων.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1979).*Λαογραφικά Μελετήματα*. Νέα Σύνορα.
- Λάππα, Β.(2019). *Η Αγροδασοπονία στους ορεινούς όγκους της Ευρυτανίας: οικολογικά και κοινωνικά ποιοτικά χαρακτηριστικά*. [Πτυχιακή εργασία, Τμήμα Δασοπονίας και Διαχείρισης Φυσικού Περιβάλλοντος Καρπενησίου].
- Λάππα Β. (2021). *Αιωνόβιες Δρυς στον Δήμο Καρπενησίου: μια αναζήτηση στον ορεινό πολιτισμό και την οικολογία*. [Διπλωματική Διατριβή, ΠΜΣ Οικολογία και Διαχείριση Περιβάλλοντος, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών].
- Λουκόπουλος, Δ. (1930). *Τα ποιμενικά της Ρούμελης*. Ι. Ν. Σιδέρης.
- Λουκόπουλος, Δ. (1938). *Γεωργικά της Ρούμελης*. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων.
- Νιτσιάκος, Β. (2003). *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*. Οδυσσέας.

Νιτσιάκος, Β. (2015). *Πεκλάρι. Κοινωνική οικονομία μικρής κλίμακας*. Ισνάφι.

<https://ayla.culture.gr/pilotiko-ekpaideutiko-programma-agrotiko-topio/>

10. Συμπληρωματικά Τεκμήρια

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ

Περιλαμβάνει: κείμενα που συνοδεύουν ταοπτικά και ακουστικά τεκμήρια (σχέδια, φωτογραφίες, αρχεία ήχου, βίντεο κτλ.) και χαρτογραφική αποτύπωση.

Διαδικτυακές πηγές:

Τμήμα Δασολογίας και Διαχείρισης Φυσικού Περιβάλλοντος του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών στο Καρπενήσι. <https://dasologia.gr/>

Ελληνικό Αγροδασοπονικό Δίκτυο. <http://www.agroforestry.gr/pages/gr/>

Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καρπενησίου. <https://kpe-karpen.eyr.sch.gr/>

Παγκόσμιο Δίκτυο Σημαντικών Συστημάτων Αγροτικής Κληρονομιάς. <https://www.fao.org/giahs/en/>

Πεζοπορικός και Φυσιοδιφικός Σύλλογος Καρπενησίου. <https://pezoporikos-karpenisiou.gr/>

Ο ιστοχώρος του Παναγιώτη Παλαιού για τη φύση του Τόρνου και τους ανθρώπους του. <https://tornosnature.blogspot.com/>

Ο ιστοχώρος που δημιούργησε ο Κλέων Ρίζος για το χωριό. <https://www.facebook.com/groups/202276634531649/?ref=share>

Το φωτογραφικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε είναι από τους Παναγιώτη Παλαιό και Κλέωνα Ρίζο.

11. Στοιχεία συντάκτη του Δελτίου και ημερομηνία υποβολής

Όνομα - Ιδιότητα Συντακτών

1. Κλέων Ρίζος, μόνιμος κάτοικος Τόρνου, ελεύθερος επαγγελματίας.
2. Παναγιώτης Παλαιός, μόνιμος κάτοικος Τόρνου, φυσιοδίφης, μελισσοκόμος.

3. Βασιλική Λάππα, εκπαιδευτικός, δασοπόνος, MsC Οικολογία και Διαχείριση Περιβάλλοντος, υπ. Διδάκτορας Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, μόνιμη κάτοικος Καρπενησίου.

Τόπος και Ημερομηνία Σύνταξης του Δελτίου:

Τόρνος, Ιούνιος 2022

12. Τελευταία συμπλήρωση/επικαιροποίηση του Δελτίου

24 Ιουλίου 2022